

SULAYMON DEMIRELNING TASHQI SIYOSATI

Shodmonov Sherzod

II bosqich magistranti

Аннотация. Когда политологи изучают стратегию «внешней политики» Сулеймана Демиреля, 16-го премьер-министра и 9-го президента Турецкой Республики, они рассматривают его работу как два отдельных периода. Эти периоды включают годы 1965-1980 и 1991-2000. Стратегия «подождать и посмотреть» внешней политики Демиреля в течение его первого срока соответствует духу той эпохи. Во втором периоде очевидны «многогранные» и международные достижения.

Ключевые слова: Холодная война, Таможенный союз, курдский вопрос, вопрос членства в ЕС.

Abstract. When political scientists study the "foreign policy" strategy of Süleyman Demirel, the 16th Prime Minister and 9th President of the Republic of Turkey, they see his work as two distinct periods. These periods include the years 1965-1980 and 1991-2000. The "wait and see" strategy of Demirel's foreign policy during his first term is in line with the spirit of that era. In the second period, "multi-faceted" and international achievements are evident.

Keywords: Cold War, Customs Union, Kurdish issue, EU membership issue.

Аннотация. Siyosatshunoslar Turkiya Respublikasining 16-Bosh vazir va 9-Prezidenti Sulaymon Demirelning “tashqi siyosat” strategiyasini o’rganar ekan, uning ishini ikki xil davr sifatida ko’radilar. Bu davrlarga 1965-1980 va 1991-2000 yillar kiradi. Demirelning birinchi prezidentlik davridagi tashqi siyosatining “kut va ko’ra” strategiyasi o’sha davr ruhiga mos keladi. Ikkinchi davrda "ko'p qirrali" va xalqaro yutuqlar yaqqol namoyon bo'ladi.

Калит so'zlar: Sovuq urush, Bojxona ittifoqi, kurd muammosi, Yevropa Ittifoqiga a'zolik muammosi.

Boshqa davlatlarda bo'lgani kabi 1960-yillarda Amerika-Sovet tuzoqlari Turkiyada ham sezilgan bo'lsa, 1990-yillarda esa Demirelning Markaziy Osiyo va Balqonda roli sezilarli bo'ladi.

Lavozimga kirishganida, Süleyman Demirel o'zining raqiblari tomonidan "Amerika odami" sifatida tanqid qilinadi. Ammo tez orada Sovet Ittifoqi bilan yaxshi munosabatlar o'rnatdi. Bu safar esa u AQSh bilan dushmanlikka boradi. Demirel o'sha davrni shunday tasvirlab berdi: "1945-1965 yillarda Sovuq urush Turkiyada qo'rqinch tug'dirgan edi va bu bizni bir tomonlama tashqi siyosat yuritishga majbur qildi.

Süleyman Demirelning boshqaruvi davrida (1965–1971) Turkiyaning *tashqi siyosati* bir nechta asosiy yo'nalishlarga qaratilgan edi: G'arb bilan munosabatlar masalasida to'xtalganda shuni aytish kerakki, Turkiya NATOning faol a'zosi sifatida G'arb davlatlari bilan harbiy hamkorlikni davom ettirdi.

AQSh bilan aloqalar: AQSh bilan strategik hamkorlik saqlanib qoldi, ammo ba'zi masalalarda, jumladan, Kipr muammosi bo'yicha kelishmovchiliklar yuzaga keldi.

Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyati (YIH): 1963-yilda imzolangan Anqara shartnomasi asosida Turkiya EEC bilan assotsiatsiya maqomini oldi va Yevropa bilan iqtisodiy integratsiya jarayonini davom ettirdi.

Kipr muammosi: 1960-yillarda Kiprda yuzaga kelgan etnik ziddiyatlar Turkiya va Gretsiya o'rtasidagi munosabatlarni taranglashtirdi. Demirel hukumati Kiprdagi turk jamoasini qo'llab-quvvatlash siyosatini olib bordi.

SSSR bilan munosabatlar: Sovuq urush davrida Turkiya NATO a'zosi bo'lsa-da, Demirel hukumati SSSR bilan iqtisodiy va madaniy aloqalarni rivojlantirishga harakat qildi.

Yaqin Sharq bilan munosabatlarda esa Turkiya Yaqin Sharqdagi davlatlar bilan muvozanatli siyosat olib borishga intildi. Isroil bilan diplomatik aloqalarni saqlab qolgan holda, arab davlatlari bilan ham hamkorlikni rivojlantirishga harakat qildi.

Süleyman Demirelning boshqaruvi davrida Turkiya tashqi siyosati ko'p yo'nalishli bo'lib, G'arb bilan yaqin hamkorlikni davom ettirish bilan birga, qo'shni davlatlar va boshqa mintaqalar bilan ham aloqalarni rivojlantirishga qaratilgan edi. Bu

davrdagi yuzaga kelgan xalqaro muammolar va ziddiyatlar Turkiyaning tashqi siyosatida muvozanatni saqlashni talab qildi.

Ikki yildan keyin hukumatda bo'lgan davrlarida Demirel ko'plab mamlakatlar bilan yaxshi aloqalar o'rnatib, shular qatori Yevropa Ittifoqi (YI) bilan ham yaxshi aloqalar o'rnatishga harakat qilgan. Biz endi nega Süleyman Demirel hukumatlari davrida Yevropa Ittifoqi bilan o'rnatishga uringan aloqalarining sabablariga e'tibor qaratib, Demirelning Yevropa Ittifoqi bilan aloqalar o'rnatishi tanlovmi yoki zaruratmi, degan savolga javob berishga harakat qilamiz.

Sovuq urushning tugashi bilan DYP YI bilan aloqalarni xalqaro kontekst va mamlakat manfaatlariga mos keladigan tashqi siyosat yuritishni xohlagan. Boshqa tomondan, Demirel sovuq urushdan keyingi davrni foydalanish uchun qo'shnilar bilan mamlakat manfaatlarini hisobga olgan holda aloqalar o'rnatishga harakat qilgan. Biroq, bu holat G'arbga alternativa sifatida ko'rilmagan. Aloqalar G'arb bilan yaqinlashib, G'arb bilan munosabatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Chunki demokratiyaning ahamiyatiga urg'u bergan DYP uchun YI Turkiyada G'arbiy qadriyatlarni o'rnatish uchun zarur bo'lgan tashkilot sifatida ko'rilgan.

YI'da esa 1991-yil 9-10-dekabrda bo'lib o'tgan Maastrixt sammitidan so'ng, 1992-yil 7-fevralda imzolangan Maastrixt shartnomasi bilan YI nomini olib, o'z faoliyat sohasini ham kengaytirdi. Ushbu sanadan so'ng Turkiya aloqalarda to'liq a'zo bo'lish maqsadini davom ettirgan bo'lsa-da, aloqalar hamkorlik munosabatlari doirasida Bojxona Ittifoqining amalga oshirilishiga yo'naltirilgan rivojlanish ko'rsatgan. Ya'ni, bu davrdan boshlab 1999-yilda nomzodlik maqomi qo'lga kiritilganigacha bo'lgan jarayonda Turkiya bilan aloqalar kengayish masalasi o'rniga tashqi aloqalar doirasida o'rganilgan va to'liq a'zo bo'lish o'rniga hamkorlikni rivojlantirishga e'tibor qaratilgan. Turkiya esa Bojxona Ittifoqini to'liq a'zo bo'lish yo'lida bir qadam sifatida ko'rgan va shu sababli prioritet va zaruriyat sifatida Bojxona Ittifoqining amalga oshirilishiga qaratilgan ishlarga e'tibor berilgan. Shunday qilib, Turkiyaning bosqichma-bosqich to'liq a'zo bo'lishi ta'minlanadi degan umidlar bildiriladi. To'liq a'zo bo'lish bilan birga, Turkiyaning zamonaviylashish yo'lida ham

muhim qadam qo'yilishi kutilgan. Shu sababli, 1991-yilda Bryusselda bo'lib o'tgan Hamkorlik Kengashi yig'ilishida Turkiyaning Bojxona Ittifoqi bo'yicha muzokaralarga tayyorligi ta'kidlangan va 1995-yilda Bojxona Ittifoqining amalga oshirilishi uchun muzokaralar tezlashtirilishi kerakligi aytilgan.

Shuningdek, hukumat Ittifoqqa moslashish uchun islohotlarni amalga oshirishni davom ettirgan. Masalan, hukumat Og'ir Jinoiy Sudlar Kodeksiga (CMUK) oid islohotni amalga oshirgan. Bu orqali demokratiklashtirish paketining bir qismi bo'lgan sud tizimi sohasida Ittifoq standartlarini ta'minlash maqsad qilingan. Boshqa tomondan, hukumat Kurd masalasi bo'yicha kurd fuqarolarining parlamentga kirishlari va parlamentda vakillik qilishlari kerakligini ta'kidlab, kurd masalasini tinch yo'l bilan hal qilish uchun qadamlar tashlashni boshlagan. Masalan, 1983-yilda qo'yilgan kurd tilini ishlatish ta'qiqi 1991-yil aprel oyida bekor qilingan.

Suleyman Demirel, turk siyosatining eng muhim vakillaridan biri bo'lgan. Hukumatlari davrida G'arb uslubidagi tashqi siyosatni yuritishga harakat qilgan Demirel uchun YI muhim o'rin tutgan. Demirel uchun YI bir tomondan Turkiyaning zamonaviylashishi, boyishishi, sanoatlashtirilishi, iqtisodiy va siyosiy jihatdan barqarorlashishi ma'nosini anglatgan bo'lsa, boshqa tomondan esa, Turkiyada demokratiya, inson huquqlari, huquq ustuvorligi kabi qadriyatlarning o'rnatilishi uchun muhim bir institut bo'lgan.

1965-1980 yillari orasida tuzgan olti hukumatida ham YIga to'liq a'zo bo'lishni asosiy maqsad sifatida ko'rgan Demirel, o'z faoliyatlarini shu maqsad yo'lida amalga oshirishga harakat qilgan. Bu holat Demirel uchun tanlovdan ko'ra, zarurat bo'lgan. Chunki Turkiyaning zamonaviylashishi, boyishishi, farovonlikka erishishi va rivojlanishi uchun YIga ehtiyoji bor deb hisoblangan. Boshqa tomondan, Sovuq urush sharoitida G'arb blokida joylashish zaruriyati tufayli YI bilan aloqalar o'rnatish zarurati tug'ilgan.

Biroq, YIga to'liq a'zolikning Turkiyaning ichki tuzilishi bilan bog'liq muammolar, Turkiyaning iqtisodiy holati va YIdagi o'zgarishlar sababli qisqa vaqt ichida amalga oshmaydi deb tushungan Demirel, ko'r-ko'rona to'liq a'zolikni talab

qilish o'rniga, YI tomonidan ilgari surilgan va Turkiya tomonidan to'liq a'zo bo'lish uchun bosqich sifatida ko'rilgan Bojxona Ittifoqining amalga oshirilishi va chuqurlashtirilgan siyosiy muloqot ustida ish olib borgan. Bular amalga oshirilgan taqdirda, to'liq a'zolik yo'lida muhim bir bosqichni bosib o'tiladi va to'liq a'zo bo'lishga yaqinlashiladi deb hisoblangan. Ya'ni, Turkiya, davlat siyosati sifatida ko'rgan G'arb uslubidagi tashqi siyosat, iqtisodiy, siyosiy, xavfsizlik, o'zlik va qadriyatlar tizimi kabi ko'plab sabablarga ko'ra YI bilan aloqalar o'rnatishga va to'liq a'zo bo'lishga majbur bo'lgan va bunga yo'naltirilgan tashqi siyosatni ishlab chiqishga harakat qilgan.

Ozal kabi, prezident lavozimida bo'lgan Demirel ham iqtisodiyotning xalqaro bozorlar tomon yo'naltirilishi kerak deb hisoblardi. Mamlakatda deregulyatsiya amalga oshirilgan, ammo islomiy fundamentalizmning o'sishi kuzatildi. Tashqi siyosatda Demirel, Balqonning, kurdلarning (Turkiyada ham, Iroqning shimolida ham) va sobiq Sovet Ittifoqining janubiy respublikalarining muammolarini hal qilishga majbur bo'lgan. Sovuq urushning tugashi bilan, Turkiya NATO uchun oldingi darajadagi ahamiyatini yo'qotdi. Inson huquqlari bilan bog'liq muammolar Yevropa Ittifoqiga kirish uchun to'siq bo'lib qoldi.

Xulosa

Biroq, xorijda 1974 yilda Kiprga bostirib kirish buyruqni Demirel emas, Ecevit berdi Demirel har doim to'g'ri bayonotlar bergan deyilgan. Ammo Demirel tashqi siyosatda juda ehtiyotkor bo'lib, AQShga yaqinroq bo'lishga intilgan. 1991 yilda hokimiyatga qaytganidan so'ng, Demirel Ozarbayjon yoki Checheniston bilan bog'liq bo'lsin Rossiya bilan to'qnashuvlardan qochishga harakat qilgan. U o'zining oldingi uslublaridan voz kechdi, juda muvozanatli bo'ladi.

Ammo u kurdلar uchun inson huquqlarini qanday ilgari surish kerakligini o'ylay olmadi - bu omil Demirelning butun umr davomida uning mamlakati Yevropa Ittifoqining kengaytirilgan

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oran Baskin. Turk Diş Politikasi. C. II, İletim Yayinlari. - Istanbul, 2002 yil.

2. Tayyar Art. Uluslararası İlişkiler Teorileri. Alfa Yayınları, 2. Baskı. - İstanbul, 2002 yıl.
 3. Erik-Yan Tsyurcher. Modernleşen Turkiyaning Tarixi 2000.
 4. /[Elektron resurs] URL: <https://archive.org/details/Modernlesen-Turkiyenin-Tarihi/page/n11/mode/2up>. (07.02.2022)
 5. <https://www.ft.com/content/0c71eb2c-14f1-11e5-9509-00144feabdc0>
 6. <https://www.ft.com/content/0c71eb2c-14f1-11e5-9509-00144feabdc0>
- Сулейман Демирель, бывший президент Турции, 1924-2015